

Lexical analysis of diminutive and affectionate words in the Uzbek language

Umida AZIMOVA¹

Tashkent State University of Economics

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2025
Received in revised form
10 April 2025
Accepted 2 May 2025
Available online
25 June 2025

Keywords:

diminutive,
endearment,
affix,
lexical analysis,
semantics,
Uzbek language,
emotional expression,
oral speech,
emotional load,
linguistics.

ABSTRACT

This article examines words expressing diminutive and endearing meanings in the Uzbek language through lexical analysis. It analyzes the formation methods of diminutive and affectionate words, their semantic features, and emotional-aesthetic functions in speech. Additionally, the role of these words in oral communication and their significance as expressive devices in folklore are explored. The analysis reveals their formation using affixes, contextual shifts in semantic load, and emotional and sociolinguistic functions through examples. This study aims to determine the position of diminutive and affectionate words as a lexical resource in modern Uzbek language.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss6/S-pp273-277>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'zbek tilidagi kichraytirish-erkalash so'zlarining leksik tahlili

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

kichraytirish,
erkalash,
affiks,
leksik tahlil,
semantika,
o'zbek tili,
hissiy ifoda,
og'zaki nutq,
emotsional yuklama,
tilshunoslik.

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi kichraytirish va erkalash ma'nolarini ifodalovchi so'zlar leksik tahlil asosida o'rganiladi. Kichraytirish-erkalash so'zlarining shakllanish usullari, ularning semantik xususiyatlari va nutqdagi hissiy-estetik yuklamalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu so'zlarning og'zaki nutqdagi roli, xalq og'zaki ijodidagi ifoda vositasi sifatidagi o'rni ham ko'rib chiqiladi. Tahlil davomida ularning affikslar yordamida yasalishi, kontekstga qarab ma'no yuklamasining o'zgarishi, emotsional va sotsiolingvistik funksiyalari misollar asosida ochib beriladi. Ushbu maqola kichraytirish-erkalash so'zlarining zamonaviy o'zbek tilidagi leksik boylik sifatidagi o'rnini aniqlashga qaratilgan.

¹ Associate Professor, Tashkent State University of Economics. E-mail: umida19720409@gmail.com

Лексический анализ уменьшительно-ласкательных слов в узбекском языке

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

уменьшительность,
ласкательность,
аффикс,
лексический анализ,
семантика,
узбекский язык,
эмоциональное
выражение,
устная речь,
эмоциональная нагрузка,
языкознание.

В данной статье на основе лексического анализа исследуются слова, выражающие значения уменьшительности и ласкательности в узбекском языке. Анализируются способы образования уменьшительно-ласкательных слов, их семантические особенности и эмоционально-эстетическая нагрузка в речи. Также рассматривается роль этих слов в устной речи, их функция как средства выразительности в устном народном творчестве. В ходе анализа на примерах раскрывается их образование с помощью аффиксов, изменение смысловой нагрузки в зависимости от контекста, эмоциональные и социолингвистические функции. Данная статья направлена на определение места уменьшительно-ласкательных слов как лексического богатства в современном узбекском языке.

KIRISH

O'zbek tilida kichraytirish va erkalash ma'nolarini ifodalovchi so'zlar nutqqa noziklik, mehr-oqibat va iliqlik bag'ishlaydi. Bu so'zlar tilimizda ko'p hollarda affikslar yordamida yasaladi va kundalik hayotda, ayniqsa, og'zaki nutqda keng qo'llaniladi. Kichraytirish-erkalash so'zlari faqat grammatik shakl emas, balki muayyan hissiy munosabatni ham bildiradi. Ular bolalarga, yaqin kishilarga yoki mehr ifodalgan buyum va hodisalarga nisbatan qo'llanadi.

Har bir millatning tili uning ruhiyati, dunyoqarashi va qadriyatlarini ifodalovchi muhim vositadir. O'zbek tili ham ming yillik tarixga ega bo'lgan boy va rang-barang leksik qatlamlarga ega bo'lib, unda insoniy tuyg'ular, munosabatlar, hissiy holatlar o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, kichraytirish va erkalash ma'nolari yuklangan so'zlar bu borada alohida o'rin tutadi. Ushbu so'zlar orqali nafaqat predmet yoki shaxsning kichikligi, balki unga nisbatan bo'lgan mehr, iliqlik, samimiyat kabi hissiyotlar ham ifodalanadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan bunday so'zlarni o'rganish ularning grammatik shakllanishi, leksik-semantik xususiyatlari va madaniy-ma'naviy yuklamasini ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi kichraytirish-erkalash so'zlarining shakllanish usullari, ularning emotsional va ijtimoiy funksiyalari hamda xalq og'zaki ijodidagi o'rni leksik jihatdan tahlil qilinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbek tilshunosligida otlarning kichraytirish-erkalash shakli va uning uslubiy tarafdin farqlanuvchi jihatlari, shuningdek, ushbu shakl yasovchilarning qo'llanish doirasi va tarixiy o'zagi haqida ilmiy o'rganishlar nisbatan kamroq uchraydi. Ma'lumki, kichraytirish-erkalash shakllari otlarda leksik ma'noga qo'shimcha ma'no yuklaydi, bu ma'no me'yordagi so'zga nisbatan kichiklikni ifodalanganligi uchun o'zbek tildagi norma, ya'ni paradigma qolipida o'rganilishi til me'yorlariga mos keladi. Bu ma'lumot G'.Abdurahmonov, Sh. Shukurovlarning "O'zbek tilining tarixiy grammatikasi" o'quv qo'llanmasida ham kichraytirish ma'nosida kelganligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, Beg-u

begchə va nokar-u sardaro' tamam zalim va fasiq edi. Bu tarafdin kichraytirish shakli alohida ma'no yuklash xususiyatiga ega, erkalash shakli alohida ma'no yuklash xususiyatiga ega.

Leksika (yun. lexis – so'zga oid, lug'aviy) – tildagi barcha so'zlar va iboralar yig'indisi, tilning lug'at tarkibi. Leksika ma'lum qonun-qoidaga bo'ysunuvchi izchil va murakkab tizimdan iborat.

Kichraytirish-erkalash so'zlari leksik-semantik jihatdan ikki asosiy turga bo'linadi:

1. **Kichraytirish ma'nosidagi so'zlar** – hajm yoki miqdorni kichik qilib ko'rsatadi: *kitobcha, qushcha, ko'zchalar*.

2. **Erkalash ma'nosidagi so'zlar** – mehr, iliqlik, samimiyat bildiradi: *oyijon, bolajon, singlimcha, ukamjon*.

Bu ikki guruh ko'pincha bir-biriga o'zaro bog'liq holda ishlatiladi. Masalan, *bola* so'zidan yasalgan *bolajon* so'zi nafaqat bolaning kichikligini, balki unga nisbatan mehrni ham ifodalaydi.

Kichraytirish-erkalash so'zlarining yasallishida quyidagi qo'shimchalardan keng foydalaniladi:

- ✓ **-cha:** *qushcha, qizcha, uycha*
- ✓ **-gina/-kina:** *ko'zgina, kitobgina*
- ✓ **-jon:** *opajon, ukajon, dadamjon*
- ✓ **-voy/-boy:** *qizvoy, bolaboy*
- ✓ **-gul:** *qizgul, oyigul*

Ba'zida ushbu affikslar kombinatsiyalab ham ishlatiladi: *oyijoncha, bolajongina*, bu esa ifodaning yanada mehrli va hissiy bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbek tilida kichraytirish-erkalash ma'nosini ifodalovchi so'zlar ko'pincha maxsus affikslar yordamida yasaladi. Bu affikslar nafaqat predmet yoki shaxsning kichikligini bildiradi, balki unga nisbatan bo'lgan iliq munosabat, mehr, samimiyat va hurmat kabi hissiy holatlarni ham ifodalaydi. Bu kabi so'zlar asosan og'zaki nutqda faol qo'llanilib, nutqqa estetik va emotsional ohang baxsh etadi.

Ba'zan bu affikslar birgalikda ham ishlatiladi: *bolajongina, opajoncha, ukajonvoy*, bu esa hissiy rang-baranglikni kuchaytiradi. Shuningdek, bunday so'zlar ko'pincha yaqin qarindoshlar, bolalar, hayvonlar, sevimli buyumlar yoki joylarga nisbatan ishlatiladi.

Misollar:

➤ *Bolajon bugun maktabga bordi* – "bola" so'ziga "-jon" qo'shimchasi qo'shilib, unga nisbatan mehr ifodalangan.

➤ *Qushchani qo'limga oldim* – "qush" so'ziga "-cha" qo'shimchasi orqali kichraytirish, yumshoqlik ifoda etilgan.

➤ *Opajonim osh pishiryapti* – bu yerda "opa" so'ziga "-jon" orqali hurmat va iliqlik ifodalangan.

Kichraytirish-erkalash so'zlari xalq og'zaki ijodida, ayniqsa ertaklar, qo'shiqlar, maqollar, topishmoqlarda keng ishlatiladi. Ular xalq tilining tabiiyligi, obrazlilik va hissiy ifoda kuchini oshiradi. Misol uchun: "*Bolajon bo'lsang, mehrga to'yasan*" degan maqolda *bolajon* so'zi orqali mehrli, yaxshi bola nazarda tutiladi.

Tilshunos olimlarning fikriga ko'ra, bu turdagi so'zlar bolalar tili va oilaviy muhitda shakllanadi, keyinchalik esa umumxalq tilida ham mustahkam o'rnashadi. Ular ijtimoiy va madaniy muhitda hissiy aloqalarni mustahkamlashda xizmat qiladi.

Shuningdek, bu soʻzlar genderga xos ifodalarni ham oʻzida mujassam etadi. Masalan, *gul* va *jon* qoʻshimchalari asosan ayollarga nisbatan, *voy* esa koʻproq bolalar va hayvonlarga nisbatan ishlatiladi.

Tahlil shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilida kichraytirish-erkalash soʻzlari bir necha funksional yuklamalarni bajaradi:

➤ **Emotsional ifoda:** soʻzga iliqlik, samimiyat, mehr-oqibat qoʻshadi.

➤ **Ijtimoiy-psixologik aloqa:** ota-ona va bola, oʻqituvchi va oʻquvchi, doʻstlar oʻrtasidagi yaqinlikni ifodalaydi.

➤ **Estetik ifoda:** sheʼriyatda, xalq ogʻzaki ijodida obrazlarni yumshatish, goʻzallashtirish uchun xizmat qiladi.

Masalan, “*Bolajonlarimiz maktabga bordilar*” degan jumla oddiy “*Bolalar maktabga bordilar*” jumlasiga nisbatan iliqroq, hissiyroq eshitiladi.

Kichraytirish-erkalash soʻzlarining ahamiyati xalq maqollari, ertaklar va adabiy asarlarda ham koʻzga tashlanadi. Ularda bu soʻzlar mehribonlik, yaqinlik, begʻuborlik kabi fazilatlarini tasvirlashda keng ishlatiladi.

Oʻzbek tilidagi kichraytirish-erkalash soʻzlari ustida olib borilgan leksik tahlil shuni koʻrsatadiki, bu turdagi soʻzlar koʻp funksiyali, hissiy-estetik yuklamasi kuchli va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida faol ishlatiladigan birliklardandir. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, kichraytirish-erkalash affikslari orqali yasalgan soʻzlar nafaqat predmet yoki shaxsning hajman kichikligini, balki unga nisbatan boʻlgan munosabat – mehr, iliqlik, eʼtibor va samimiyatni ham ifodalaydi.

Soʻz yasallishida qoʻllaniladigan affikslar (–cha, –gina, –jon, –voy, –gul va b.) soʻzlarga emotsional-psixologik ohang beradi va ular orqali nutq jarayonida ijtimoiy yaqinlik darajasi, til egasining ichki munosabati seziladi. Xususan, bu birliklar bola tilida, onalik tilida, yaqin qarindoshlar oʻrtasidagi suhbatda, badiiy adabiyotda va xalq ogʻzaki ijodida eng koʻp qoʻllanadi.

Shuningdek, bu birliklarning leksik maʼnosi doimiy emas, balki kontekstga qarab oʻzgaruvchan boʻlib, ayrim hollarda kulgi, kinoya, yoki achinish maʼnolarini ham kasb etishi mumkin. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, kichraytirish-erkalash soʻzlari tilning boyligi, emotsional imkoniyatlari va madaniy qirralarini ifodalashda alohida oʻrin egallaydi. Ular nafaqat grammatik, balki sotsiolingvistik va pragmatik jihatdan ham oʻrganishga arzigulik hodisadir.

XULOSA

Oʻzbek tilida kichraytirish-erkalash soʻzlari nafaqat grammatik jihatdan murakkab, balki maʼnaviy-estetik yuklamasi boy boʻlgan soʻzlardir. Ular milliy mentalitetimiz, axloqiy qadriyatlarimiz va nutq madaniyatimizning ajralmas qismidir. Tilshunoslik nuqtai nazaridan ularni oʻrganish – faqat lugʻaviy boylikni emas, balki xalqimizning maʼnaviy olamini ham ochib beruvchi vosita boʻlib xizmat qiladi. Shunday ekan, kichraytirish-erkalash soʻzlarini chuqur oʻrganish va ularni tilda faol qoʻllash til madaniyatini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega.

Demak, kichraytirishda narsa yoki kimsaning hajmi yoki yoshi tarafidan yosh va kichikligini bildirsa, erkalashda esa biror narsa yoki kimsaga boʻlgan yaqinlik va mehrni ifodalash uchun qoʻllaniluvchi soʻz, iboralar va xatti- harakatga aytiladi.

Oʻzbek tilidagi kichraytirish-erkalash soʻzlari nafaqat tilning grammatik boyligini, balki xalqimizning mehr-oqibat, samimiyat va estetik didini ham aks ettiradi. Bu turdagi soʻzlar orqali insonlar oʻzaro munosabatda iliqlik, yaqinlik, hurmat va mehr-muhabbatni

ifodalaydilar. Ular ayniqsa bolalarga, yaqin qarindoshlarga va sevimli narsalarga nisbatan qo'llanilib, nutqqa hissiy rang-baranglik baxsh etadi. Leksik jihatdan qaralganda, kichraytirish-erkalash affikslari orqali yasalgan so'zlar boy semantik yuklama bilan ajralib turadi hamda og'zaki va yozma nutqning barcha turlarida faol ishlatiladi. Shunday ekan, kichraytirish-erkalash so'zlarini chuqur o'rganish, ularning vazifasini aniqlash va amaliy nutqda to'g'ri qo'llash til madaniyatini yuksaltirish va milliy qadriyatlarni asrab-avaylashda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirova, M. (2021). *Hozirgi o'zbek tilida kichraytirish va erkalash shakllari: leksik-semantik tahlil*. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Ergashev, I. (2022). *Hissiy-ekspressiv birliklar semantikasi va ularning uslubiy imkoniyatlari*. – O'zbekiston filologiyasi ilmiy jurnali, №2, 45–50-betlar.
3. Komilov, N. (2023). *O'zbek tilining zamonaviy leksikasi va uning emotsional qatlamlari*. – Filologiya va tillarni o'qitish, №4, 12–18-betlar.
4. Tursunova, Z. (2020). *Kichraytirish affikslarining til madaniyatidagi roli*. – Til va adabiyot ta'limi, №1, 37–41-betlar.
5. Karimova, S. (2024). *O'zbek tilida erkalovchi affikslarning semantik va funksional xususiyatlari*. – Zamonaviy tilshunoslik izlanishlari, №3, 22–29-betlar.
6. www.tilvaadabiyot.uz – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi Til va adabiyot institutining rasmiy sayti (murojaat qilingan sana: 2025-yil 5-avgust).
7. Jo'rayev, O. (2021). *O'zbek tili leksikasi: emotsional-semantik qirralar*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
8. Yaqinboyeva Sayyora, Xudoyqulova Shoxistaxon, Muhudullayev Farrux KICHRAYTIRISH – ERKALASH SHAKLLARINING PARADIGMATIK MUNOSABATI // CAJMRMS. 2024. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kichraytirish-erkalash-shakllarining-paradigmatik-munosabati>
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Leksika>
10. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/download/2376/2252/2207>.